

EGYEBEK KÖZT A HEIDEGGERI IDENTITÁSRÓL

HORVÁTH DÁVID

A fent jelzett cím valamelyest félrevezetőnek mondható. Ugyanis ennek nyomán azt gondolhatnánk, Heidegger „identitása” vagy éppen *identitás*-fogalma fogja képezni előadásunk fókuszát. A „valóság” azonban az, hogy elsősorban az „egyebek”-re, illetve az „egyebek közt”-re koncentrálnunk. De mik is ezek az „egyebek”, melyek közé bújva akár az *identitás*-fogalomra, de talán még – bár nem célunk – Heidegger „identitás”-ára is vetülhet némi fény? Nem mások, mint a német *Gleiche* és a még németebb *Selbe* fogalmak, amelyeket az előadás erejéig önkényesen lefordítatlanul hagyunk. Döntésünket az látszik indokolni, hogy például a *Gleiche* esetében néhol nagyon nehéz eldönteni, hogy az adott kontextusban a magyar „hasonló” vagy éppen az „azonos”, netalántán az „egyenlő” szavak használata volna-e a legcélravezetőbb.

A *Selbe* esetében még nagyobb a homály. A magyar fordítói gyakorlat az „ugyanaz” mellett látszik lehorgonyozni, én talán inkább az „ez is az”, „még ez is az”, „egyazon”, esetleg „vele összetartozó” mellett tenném le a voksomat, de mivel a heideggeri kontextusban és a „dasselbe”, „Selbigkeit”, „Selbiges” szavak környezetében talán egyik sem tűnik kellőképpen kielégítőnek, így kénytelen-kelletlen meghagynám a magyar nyelvű szövegekben túlzottan ezoterkusan hangzó *Selbe* változatában (sőt az egyszerűsítés végett, még azt a bűnt is elkövetem, hogy a továbbiakban idegenségük dacára az említett szavak egyikét sem szedem *dólt*tel).

Ezt az óvatosságot vagy éppen fordítói gyávaságot éppen az a szöveg hely látszik indokolni, amelyet ebben az előadásban kissé ügyetlenül, de mégis „körültáncolni” igyekszünk. E hosszú, már majd’ 40 éve nyilvánosságra hozott mondat óvatos fordításomban ugyanis a következőképpen hangzik:

„A földművelés ma motorizált élelmezésipar, megvalósulásában *Selbe* azzal, ahogyan [*im Wesen das Selbe wie*] a hullák gyártása a gázkamrákban és megsemmisítő táborokban megvalósul, *Selbe* azzal, ahogyan az országok blokádjá és kiéheztetése, *Selbe* azzal, ahogyan a hidrogénbomba gyártása megvalósul.” (GA 79: 27.)

Mint ismeretes e híres-hírhedt mondat Heidegger háború utáni első nyilvános előadás-sorozatán egy brémai tanácssteremben hangzik el, és azon

kevés szöveghelyek egyike, amelyekben Heidegger említést tesz a Holokauszt-ról, gázkamrákról, haláltáborokról. A hatástörténet érdekes fejleménye, hogy e mondat Schirmacher „kutatói” munkájának köszönhetően az előadássorozat teljes szövegétől különválva, 1983-tól a „Heidegger-Familie” beleegyezése nélkül, önállóan és magányosan kezdte meg bolyongását, és csak bő 10 évvel később, 1994-ben sikerült neki valamelyest hazatalálni. Ekkor jelent meg ugyanis a Heidegger *Összkiadás* 79. kötete, benne a 1949-ben megtartott brémai előadások leirataival. Talán nem túlzás azt állítani, hogy ez a magányos „odüsszeia” a mondat 80-as évekbeli recepcióján is érezteti hatását. Végerkérdhetetlen azoknak a befolyásos gondolkodóknak a sora, akik a hagyományos hermeneutikai „szabályok”-at egy időre figyelmen kívül hagyva a legközelebbi egész (értsd: az előadás vagy előadássorozat szövege) ismerete nélkül bátorkodtak e részt elemezni. Hogy csak néhány nevet említsünk: Lévinas, aki a mondatot „kommentálhatatlan” analógiának tartotta,¹ Lacoue-Labarthe, aki egy arra utaló „botrányosan elégtelen” jelnek, hogy Heidegger nem volt képes beismerni a jelenségek „összemérhetetlen különböző”-ségét,² Habermas, aki „egy tetszőlegesen felcserélhető történetés” „esszencializáción keresztüli absztrakciójának”,³ Lyotard, aki a differenciát nem elgondoló, hanem megkerülő, a jelenségeket *Gestell*-be szubszumáló azonosításnak és analógiának,⁴ vagy éppen Fariás, aki „meghökkenítő és kirívó oktalanságnak” tartotta.⁵

Persze a *Fekete füzetek* megtanítottak arra, hogy semmilyen ítélet sem lehet túlzóan elhamarkodott Heideggerrel kapcsolatosan, ezért anélkül, hogy ítéletet mondanék az ítélezők felett,⁶ jelezni szeretném, hogy az adott mondat a szövegből kiragadva véleményem szerint is gond nélkül összefüggésbe hozható a heideggeri életmű bizonyos nem túl dicsőséges elemeivel,

---

¹ Lévinas, 1989. 487.

² Lacoue-Labarthe, 1990. 35.

³ Habermas, 1992. 201.

⁴ Lyotard, 1997. 88.

⁵ Fariás, 1989. 287.

⁶ Következzen itt még néhány további ítélet, immáron helymeghatározás nélkül, a kritika erőssége szerint növekvő sorrendben. Heidegger brémai mondata: ekvivallenciát kifejező mondat; „semleges-relatív”; a különbség észrevételére vonatkozó „metafizikai képtelenség” jele; „precíz különbségtéves kétségtelenül eklatáns hiánya”; „megkülönböztethető események lényegi azonosságáról szóló merev kijelentés”; „a különböző formákban közös alapvető hasonlóság” jelölése; „nyugtalanító párhuzam”; „teljességgel elfogadhatatlan összehasonlítás”; „komoly dühkitörést” provokáló, „masszívan vitatható állítás”; „elvetendő lekicsinylést” megjelenítő azonosítás; a Soá „felfoghatatlan banalizációja”; kezeletsértő hasonlat; áldozatokat utólag is sértegető „egyenlővé-tétel”; „revans-szerű”; „bűn-elhárító próbálkozás”; önmagának és pozíciójának immunizációja a kritika ellen; náciizmust igazolni kívánó összehasonlítás; „beteg, mindent nivelláló, mindent megbocsájtó mondat”;

vagy azt is mondhatnánk, számára mint rész számára potenciálisan más egész is helyet kínálhat, mint a neki közvetlenül szállást biztosító előadás-sorozat egésze.

Ennek ellenére mégis azt gondolom, a legerősebb rezonancia, az előadás-sorozat egyéb részei és öközötte észlelhető. Látnunk kell ugyanis, hogy az idézett mondat majd' minden szava, mondatrésze összelelkezni látszik a brémai előadás-sorozat többi szakaszával. Ennek az összelelkezésnek, rezonanciának egyik hivatkozási pontját képezi például az a szövegrész, amely a kínai nép a 40-es években sajnos igencsak aktuálisnak mondható kiéheztetéséről szól. Ez alapján Kína talán egy lesz a Heidegger szerint⁷ „kiéheztetett országok”⁸ közül: „most épp milliók végzik az éhségtől megnyomorodva Kínában.” (GA 79: 56.) De a hidrogénbomba is szóba kerül az előadás többi részében, méghozzá a következőképpen: „nem is beszélve a hidrogénbomba ledobásáról, melynek kezdeti gyűjtása, a legtávlatibb lehetőségében elgondolva, elegendő volna ahhoz, hogy minden életet a földön kitöröljön.” (GA 79: 4.) A „hullák gyártása”, éppúgy, mint a „megsemmisítőtábor” szintén visszatér az előadás-sorozat harmadik darabjában.⁹ Sőt a megsemmisítés jelenségét még külön is elemzi Heidegger kissé más, de talán még a megsemmisítő táborokra is vonatkoztatható kontextusban – erről majd később kicsivel többet.

Ám, még ha e kétségtelen rezonanciára sikerülne is „tudományos alapos-sággal” és megnyugtató módon rámutatni, továbbra is égetően fontos kérdés marad, hogy központi mondatunk és annak „Selbe wie” alakzata mennyiben számít kegyeletsértésnek vagy Holokauszt-relativizálásnak, esetleg a német felelősség és bűnök kisebbitésére tett kísérletnek. Az utóbbi eshetőség vizsgálatára sajnos az idő rövidege és a *Fekete füzetek* fájoan transzparens homálya miatt most nem vállalkozhatunk, ellenben azt a kérdést igyekezni fogunk ismételtelen megvizsgálni – semmiképpen sem szerecsenmosdatás, hanem egy lehetőségekhez mérten „elfogulatlan” interpretáció céljából –, hogy a fentebb idézett mondat mennyiben nevezhető (az összehasonlíthatatlant) összehasonlító mondatnak, mennyiben egyneműsít, mennyiben tesz egyenlőségiélet, és mennyiben töröl el minden különbséget egy kétségtelenül szégyenletes és szörnyűsleges, valamint például egy, a bioszféra és hagyományos földművelés szempontjából sajnálatos, de mégis rövidtávon és közvet-

---

⁷ De nem csak szerinte, elég, ha csak Zhāng Zhènglóng börtönrel jutalmazott könyvére, *A fehér hó, vörös vér*-re gondolunk, amelyben többek közt 150000 csangcsuni 1948-as szándékos éhhalálra ítéeléséről ír.

⁸ Heideggernek akár a több millió áldozatot követelő, úgy nevezett ukrainai *Holodomor*ról is tudomása lehetett ezidőtájt, és persze a befolyási zónákra osztott Németország helyzetét sem szemlélte aggodalmaktól mentesen.

⁹ GA 79. 56.

lenül – a korban¹⁰ – kevésbé súlyosnak tűnő jelenség között. Mint láhattuk, a mondat 80-as évekbeli és későbbi recepciója, valamint talán Heidegger Marcusénak írt viszontválasza, illetve ez utóbbi dokumentum hagyományos interpretációja alapján, könnyűszerrel rövidre zárhatnánk e kérdést, és azt válaszolhatnánk: Nagyon is! Ám, ha Heidegger 30-as évek közepétől haláláig írt egyes elmélkedéseire tekintünk, – márpedig mi ezt szándékozzuk tenni –, akkor már nem tűnik ilyen egyértelműnek a kép és könnyűnek a válaszadás. Elemzésünk kulcsfogalmát ennek okán a Selbe fogalom kell hogy képezze.

A *Fekete füzetek* megjelenése után talán azért is érdemes e mondatot és a Selbe fogalmat újra megvizsgálni, mert e dokumentumok nem csak abba engedtek betekintést, hogy az említett brémai előadás-részlet egy olyan jéghegy csúcsa, amelynek testét a Soá, a nemzetiszocializmus bűnei iránt „jó esetben” közömbös, ugyanakkor terror-voltát nem megkérdőjelező „elmélkedések” teszik ki – ahogyan erre Donatella Di Cesare utalt¹¹ –, hanem (vigyázat, képzavarok következnek!) egy olyan kevésbé botránykőnek számító jéghegyet, vagy ha úgy tetszik „egész”-t is a korábbiaknál nagyobb elánnal felszínre löktek és kutathatóvá tettek, amelyet éppen a Selbe és a Gleiche fogalmairól folytatott több évtizedes, egy *Das Gleiche und das Selbe* című versen is tetten érhető,¹² és a *Moïpa* és a *Satz der Identität* előadásokban kulmináló, de mégis egyre cizelláltabb elmélkedések képeznek. Ennek tudatában a *Brémai előadások* fentebb idézett mondatát és Selbe szavát egy ideig mi is az előadássorozathoz jóval nagyobb terjedelmű egész részének fogjuk tekinteni. Ezt az egész-t kívánjuk először felvázolni, hogy aztán az ő irányából fordulhassunk vissza az említett (szöveg)részhez. Levezetésképpen pedig a brémai előadássorozat és a *Marcuse-levelezés* viszonyát fogjuk nagyvonalakban tárgyalni. (Mielőtt nekikezdenénk, annyit még mindenképpen érdemes hangsúlyozni, hogy amennyiben előadásunk végül nem a heideggeri eljárás mód etikai vonatkozásait fogja tárgyalni, ez szándékaink szerint nem lehet annak jele, hogy szemünkben ilyen számvetésnek ne volna létjogosultsága, például az említett brémai mondat esetében!)

Fontos látni tehát, hogy Heidegger pályája több, mint felében, így a *Fekete füzetek*ben is nagy hangsúlyt fektetett arra, hogy az időközben egyre inkább heideggeri *terminus technicus*-szá avanzsáló Selbe szót megalapozza és el-

---

¹⁰ Persze ezeket a jelzőket ma már a baljósító vagy realista klímakutatók alighanem joggal kifogásolnák. Lám, mennyit változhat(na) akár egy évszázad alatt egy mondat megítélése!

¹¹ Di Cesare, 2016. 319.

¹² Az örökbecsű *Das Gleiche und das Selbe* című vers az én fordításomban: „Hogyan, csak a Gleichét akarjátok mindenütt? / Ez állandóan csak a közös lesz, / amely a különösből pöffeszkedik. // Ám a Selbé-t sehol sem ismeritek. / Egyetlen marad az egyetlen Egy, / amely bennünket tisztán a Saját felé fordít.” (GA 81: 57.)

különítse a Gleichétől – a nemrégiben megjelent *Fekete füzetek* kötetben például (1949–50 tájkán!) így fogalmaz: „A gondolkodás első lépése: megtapasztalni a szakadékot a Gleiche és Selbe között” (GA 98: 239.) –, de az üres egyformaságtól (*Einerleiheit*) és néhol a szintén csak egyfajta üres megfelelésként értett *Identität*, identitás, azonosság fogalmaktól¹³ is – hogy csak egy példát említsünk a számos közül: „Az identikus éppoly kevésbé a Selbe, mint a Gleiche.” (GA 97: 242.)

Ha e gondolkodói igyekezetre tekintünk, azt láthatjuk, hogy a Selbe *terminus technicus*-szerűen és nagy betűs alakban először a 30-as évek közepén jelenik meg Heideggernél, elsősorban Parmenidész híres 5. fragmentuma, a τὸ γὰρ αὐτὸ νοεῖν ἐστὶν τε καὶ εἶναι fordításainál, elemzéseinél. Ezekben a szövegekben a Selbe a gondolkodás és lét közötti τὸ αὐτὸ-viszony fordítására szolgál. A 35-ös *Bevezetés a metafizikába* szöveg például a következőképpen fogalmaz: „Mit jelent τὸ αὐτὸ, a Selbe? [...] Az egység milyen értelmében gondoljuk el a Selbe Egy-ét? [...] Az egység az ellenkező-törekvésűek [*Gegenstrebigen*] összetartozósága. Ez az eredendően egységes, [...] lét és gondolkodás az ellenkező-törekvésű értelmében egyik, azaz összetartozóként *dasselbék*.” (GA 40: 147.)

E szakasz alapján tehát a Selbe egy olyan egységet jelöl, amelyet két eredendően – tehát nem utólag egy szintézis következtében – összetartozó, de mégis alapvetően egymással ellentétes, esetleg ellenszegülő¹⁴ vagy egymástól eltérő törekvésű, „elem” alkot. Egy efféle Selbe esetében, amely a parmenidészi értelemben vett „Ev szinonimájának számít, tehát olyan „kettős alapítás”-on nyugvó egységgel van dolgunk, amelyet egyformán eredendően konstruál a „részei” összetartozása és elkülönülése. Ez utóbbi kettő sem logikailag, sem időben nem előzi meg egymást, és egyik sincs a másik nélkül.

Ezt követően a 30-as évek legvégétől, de különösen a 40-es évek első felétől már egészen biztosan önálló és fontos terminussá váló Selbe – éppúgy, ahogy korábban, már a 20-as évek végétől a *dasselbe* szó is bizonyos esetekben – többnyire egy ilyen összetartozóságot lesz hivatott jelölni.

Heidegger többször is figyelmeztet, hogy ehhez „a Selbéhez való visszafordulni-tudás a legnehezebb” (GA 95: 38.), ám a gondolkodók (és költők) egyik legnemesebb feladata. Hangsúlyozza, hogy ez a gondolkodói visszafordulás nem tévesztendő össze a történeti eszméléssel, számítgatással, az összehasonlító vagy éppen mindent egyenlősítő, azonossá, hasonlóvá tevő

---

¹³ Azért írjuk, hogy „néhol”, mert például a Heidegger szemében a *Lét és idő* utáni időszak főművének tartott *Satz der Identität* szövegben a *Selbét* és a τὸ αὐτὸ-t egy identitásként fogja értelmezni, jóllehet nem a pusztán formál-logikai identitás-fogalom értelmében. (GA 11. 31–51.)

¹⁴ Heidegger az elemzett rész után igencsak militáns nyelvezetet használ. (GA 40. 149–151.)

metódussal, azaz a *Vergleichung*gal, esetleg *Vergleich*annel. Ezek ugyanis mindig a „Selbe legfőbb ellenségét”, azaz Gleichét csinálnak a dolgokból,¹⁵ és nyomukban a Selbe rendre menekülésre kényszerül. Erről tanúskodik a következő idézet is a *Lét és idő*ről folytatott, 1943-as keltezésű, nemrégiben megjelent töprengésből: „Mert a Selbe gyakran csak az egyáltalán nem felfogható elkülönülés [*Unterschiede*] táján Selbe. Ahol csak Gleiche fordul elő és csak a Gleiché-ra vetül pillantás és ilyenformán kizárólag őt vesszük észre, ott a Selbe elrejtőzik. A Selbe nem a Gleiche egyformasága [*Einerlei*].” (GA 82: 359–60.)

E szövegben tehát azon túl, hogy a Selbe és az elkülönülés rejtett „viszonyáról” korábban mondtak ismét megerősítést nyernek, arról is tudomást szerzünk, hogy létezik egy olyan gondolkodási mód vagy világlátás, amelyben csak Gleiche fordul elő – vagy azt is mondhatnánk, a Gleiche örökké visszatér –, ahol minden eltérőt Gleichének látnak vagy kezelnek, azaz *gleichschaltol*-nak és így benne az elkülönülők Selbe-volta elrejtőzni kényszerül.¹⁶ Egy olyan, Heidegger perspektívájából mindenképpen kívánatosabb gondolkodásmódban azonban, ahol a Selbe kerül a gondolkodás homlokterébe, a különbségek, eltérések nem szűnnek meg, sőt Heidegger szerint éppen ezek éltetik vagy teszik elérhetővé a Selbét. Ahogyan Heidegger majd a háború végén fogalmaz, hogy a Selbét az *Bevezetés*ben ismertetett eltérőre-irányuló, de mégis összetartozó értelmében ragadjuk meg, ehhez arra van szükség, hogy „ezt az összetartozót illően [*gehörig*] elkülönítsük” (GA 75: 176.). Az „illő elkülönítés” sohasem pusztán látszólagos ellentéteket hoz napvilágra, mint amilyen például a kapitalizmus és antikapitalizmus között feszülő: „Miért tartozik össze legbelül az angol-amerikai »világ« és a »bolsevizmus«, a kapitalizmus és antikapitalizmus látszólagos ellentéte ellenére? Mert mindkettő megvalósulásában [*im Wesen*] a Selbe – a szubjektivitás tiszta racionalitásba való feltétlen kibontakoztatása.” (GA 96: 235.) Az igazi elkülönülés esetében ugyanis egy belső összetartozásról is szó van, egy, a brémai mondatból ismerős „*im Wesen*das Selbe”-voltról, mely az iménti esetben a „szubjektivitás tiszta racionalitásba való kibontakoztatásában” nyilvánul meg.

De vannak további esetek is, ahol ezt az összetartozó elkülönülést könnyű összetéveszteni a „fizikai” síkon is megjelenő, szószerint értett elhatárolódásoktól, ellentétektől. Hogy ismét egy pikáns példát említsünk, elég a valamennyivel a Barbarossa-hadművelet beindulása előtt íródo *Fekete füzet*-feljegyzésre gondolnunk, amelyben Heidegger a két ellenséges ország között húzódo „tényleges” demarkációs vonalakra utalva a következőt mondja: „A

---

¹⁵ „A Selbe ellensége a Gleiche” (GA 73.2. 923.)

¹⁶ Ilyen gondolkodásmód Heidegger szerint többek közt a nyugati metafizika, de a planetarizmus és az idiotizmus is.

választóvonalak megnehezítik azt, hogy azt, ami megvalósulásában [*im Wesen*] dasselbe, a Selbigkeitjában éppenséggel nyilvánvalóvá tegyük. A nemzeti-szocializmus nem [*ist*] bolsevizmus és ez nem [*ist*] fasizmus – azonban mindkettő a machináció/műveltetés [*Machenschaft*] machinációszerű [*machenschaftliche*] győzelmei – az újkor grandiózus kiteljesedésformái”. (GA 96: 126.)

Az idézet alapján tehát a fizikai vagy ideológiai törésvonalak nem csak a mélyebb elkülönülést, hanem a belőle felfejthető és vele összetartozó Selbevoltot, Selbigkeitot is képesek elfátyolozni. A következő idézetben talán ezt a Selbét nevezi¹⁷ – jóllehet kissé megtévesztő módon – „metafizikai értelemben vett dasselbe”-voltnak és ismét elkülöníti a Gleiche-volttól: „Az autoriter »szocializmus« (a fasizmus és nemzetiszocializmus változataiban) az újkor kiteljesedésének egy olyan formája, amely megfelel a bolsevizmusnak (de nem gleiche vele). A bolsevizmus és autoriter szocializmus metafizikai értelemben dasselbe, és mindketten a létező létezőségének hegemoniáján alapulnak.” (GA 96: 106.)

Heidegger tehát e két utóbbi idézetben azt kívánja jelezni, hogy annak „ténye”, hogy a két mozgalom ismét *im Wesen*, azaz megvalósulásában, létezésében, illetve metafizikai értelemben dasselbe vagy éppen egymásnak megfelelő, még nem jelenti azt, hogy az egyik a másik volna, azaz valamiképpen felcserélhető vagy azonosítható vagy megfeleltethető volna egymással. Erre utal az a közbevetés, hogy semmiképpen sem Gleichék egymással.¹⁸ Létezőn azonban mégis mindketten kiteljesedés-formáknak számítanak, még hozzá vagy az újkorban egyre inkább megkérdőjelezhetetlen hatalomra jutó *Machenschaft*, machináció, esetleg műveltetés kiteljesedésformái vagy a létező létezőségének hegemoniáját éltető újkori metafizikáé. Van tehát egy rejtett közös alap vagy gyökér, amelyben mindketten összetartoznak és amelyben éppoly eredendően elkülönülnek. Ugyanis a Selbe mindig „egy rejtett alapban összetartozó.” (GA 75: 104.)

Hogy azonban ez a közös alap vagy gyökér mennyire nem zárja ki két „jelenség”, vagy éppen két ország és ideológia közötti, a fizikai és nem-metafizikai törésvonalaknál mélyebb elkülönülés, különbség lehetőségét, erről Heidegger az alábbi szöveghelyen értekezik kissé homályos módon: „Amikor a bolsevizmust a fajelv által kívánjuk leküzdeni (mintha nem rendelkezne mindkettő – alapjában különböző alakban ugyan, de – dieselbe metafizikai gyökérrrel), az éppoly eszelős – azaz a legbelsőbb létezésviszonyok [*Wesensverhältnisse*] felforgatása –, mint amikor arra törekszünk, hogy fasizmussal mentsük meg az orosz-ságot (mintha e kettő – mivel egy szaka-

---

¹⁷ *Selbe* önállósodása a *das Selbétől* csak 43-tól válik igazán szabályszerűvé.

¹⁸ Más helyütt Heidegger így fogalmaz: „Az Ungleiche a Selbe barátja” (GA 73.2. 923.)

dék választja őket el egymástól – nem zárna ki mindenféle létezőegységet [*Wesenseinheit*]).” (GA 96: 57.)

A két ideológia közötti lényegi szakadék, nem zárja tehát ki egy „közös” gyökér meglétét, ellenben az egyesülést, az egyiknek a másikba (vagy egy harmadikba) integrálását, megmenekítését nagyon is. Heidegger ugyanis – mint korábban is jeleztük – általában nem „híve” olyan szintetikus egységeknek, amelyek kezdetben két teljesen elkülönülő és magáért-valóan létező között utólag jönnek létre, ily módon a *Vergleichen*-nek sem, amely Heidegger szemében – mint utaltunk rá – feltehetőleg nem csak egy ártatlan összehasonlítást, hanem két önálló dolog „elgleichésítését”, azaz minimum *Gleiche*-relációval rendelkezővé, bár inkább *Gleichévé* tételét végzi. Ezt a vélekedését az 1944-45 táján íródó, formáját tekintve kísérleti jellegű *Feldweg-beszélgetések* egyik darabjában is megerősíti, amikor a főszereplőnek számító Bölcs egy ilyen „egységet” csak két *Gleiche* dolog között lát megvalósíthatónak:

„A MŰVELT: Az ember azt mondja: gleich és gleich szívesen társul.

A BÖLCS: Természetesen; csak azért társul, mert előtte *Gleiche*ként már elválasztott. A *Gleichheit* a *Gleiche* számára éppen ilyenként megengedi, hogy magáért-valóan és elválasztottan legyen, tehát hogy anélkül legyen, hogy összetartozna.” (GA 77: 39.)

Heidegger tehát a *Gorgiász* dialógus mondatát is¹⁹ parafrazeáló sorokban a társulást és az összetartozást kívánja szembeállítani egymással. Ez alapján társulni, azaz a *Gleichheit*-ot vagy „az Eltérés-nélküli egyhangú Egyformaságá”-t²⁰ megteremteni csak az tudja, aki el van választva, és így képes e társulástól függetlenül is pusztán magáért-valóan létezni és (látszólagos) ellentétben állni más magáért-valókkal; elkülönülni pedig csak az, aki hozzátartozik ahhoz, akitől elkülönül, akinek létezése eleve összetartozás, így számára az elkülönülés soha sem hoz teljes leválást és magáért-valóságot.

Heidegger 45-46-ban tovább mélyíti a *Selbe* és az elkülönülés közötti viszonyt, amikor így fogalmaz: „A *Selbe* [*ist*] egymásközt-elkülönülés [*Unterschied*]”, (GA 97: 243.) majd rögtön hozzáteszi, hogy itt az *Unter-schied*-ot nem hegeli értelemben vett negatívitásként kell érteni, azaz talán nem a fent említett „látszólagos ellentét”-ként. E mondat inkább azt igyekszik kifejezésre juttatni, mivel Heideggernél a lét-ige nagyon sok esetben eleve összetartozásra utal, hogy a *Selbe* és az elkülönülés összetartozik egymással.

Azt javaslom, erről a pontról kanyarodjunk vissza a *Brémai előadás* híres soraihoz. Korábban annak vizsgálatát irányoztuk elő, hogy a „*Selbe wie*” alak-

---

¹⁹ Platón, 1998. 126. [510 b]

²⁰ GA 77. 88.

zat a sokat vitatott mondatunkban mennyiben számít egy analógia lenyomatának, netalántán mennyiben tesz egyenlőségelet két – vagy pontosabban négy – teljesen eltérő és különböző jelenség közé. Az alakzat Selbe fogalmának vizsgálata alighanem arra az örökre feltételes maradó megállapításra kell, hogy vezessen bennünket, hogy amennyiben Heidegger az adott ponton is az elemzett értelemben érti a Selbét, akkor aligha akar összehasonlítani (vö. *Vergleichung*) vagy egyenlősíteni (vö. *Vergleichen* vagy *Ausgleichen*). Őt e ponton ezzel vádolni, pusztán a Selbe fogalom történetére – tehát nem másra – tekintve nem tűnik kellően megalapozottnak.

A feltételezést pedig, hogy Heidegger az említett mondatban is a Selbe általunk elemzett értelmezés-történetét kívánja érvényesíteni, az látszik alátámasztani, hogy Heidegger nem csak korábbi és későbbi keltezésű szövegekben, hanem a brémai előadássorozat további öt különböző pontján is ilyen értelemben, méghozzá *terminus technicus*ként látszik használni a Selbe szót.²¹ Egy ilyen körülmény talán tovább könnyíti annak lehetőségét, hogy „Selbe wie”-s mondatunk mint rész számára egy kisebb egész (a brémai előadássorozat egésze) és egy nagyobb egész (a Selbe heideggeri fogalom-története) testében találhassunk helyet, és egyben a fentebb említett rezonancia egy újabb jelét tapasztaljuk meg.

A harmadik brémai előadásban az egyik „legegértelműbb” ponton például így fogalmaz: „De ismételten: a Selbe sohasem a Gleiche. A Selbe éppoly kevésbé csak az identikus eltérés nélküli [*unterschiedslose*] egybeesése. A Selbe sokkal inkább az eltérés [*Unterschied*] egymástól-eltartása/távoltartása/viszonya [*Verhältnis*].” (GA 79: 52.) Ez az idézet újfent megkülönbözteti a Selbét a Gleichétől és az előbbit ismét csak a dinamikus értelmében vett eltéréssel/elkülönüléssel hozza összefüggésbe. A Selbe így olyan *Verhältnis*, máshol *Ver-Hältnis* lesz,²² amely nem pusztán egy szimpla viszonyt jelent – néhány sorral korábban ugyanis „egyedülálló”-nak, *einzigartig*nak nevezi –, hanem a *verhalten* ige „szigorú értelmét” figyelembe véve, egy olyat, amely két összetartozó, de mégis egymástól egy adott ponton el-térő „dolog” egymástól távolodó-szét tartó, a másiktól magát egyre jobban távol tartó mozgását tartja e távolodás ellenére egyben.

Ha ezt a jelentést immáron átörökíthetnének a kritikus mondatunkba, akkor ez alapján Heidegger pusztán annyit kívánna jelezni, hogy a megsemmisítő táborok, amennyiben megvalósulásukban Selbék például a motorizált élelmézésipar működés módjával, akkor a szó mindkét értelmében eltérnek az utóbbtól, azaz e kettő jelensége nagyon is távolodik vagy távol van egy-

---

²¹ vö. GA 79. 51; 52; 53; 54; 55.

²² például: GA 98. 293.

mástól, még akkor is, ha egy nagy nyilvánosság elől elzárt, visszatartott összetartó erő egybentartja őket. Ezzel Heidegger szemében semmiképpen sem válnak identikussá, felcserélhetővé, eltérés nélkülivé. Ellenkezőleg, nagyon is eltérnek egymástól, sőt ők maguk a legkülönbözőbbek, ugyanis „a legkülönbözőbbekben nyugszik a legtisztább Selbe.” (GA 77: 89.)

Ám azt is le kell szögezni, hogy Heidegger ilyen nem „etikai”, hanem „gondolkodói” indíttatású fejtegetései²³ arra is figyelmeztetnek, hogy e jelenségeket megértésük érdekében nem érdemes teljesen elválasztottként kezelni, azaz magáért-valóan, mert ha így teszünk, akkor csak „*vergleichen*ni”, azaz összehasonlítani és azonossá tenni tudjuk őket és soha nem fogjuk megérteni se az egyik, se a másik „léttörténeti” gyökerét, azaz az újkor mindent szubjektummá és objektummá tevő és így „Da-sein”-i és élőlényi és dologi létükben „megsemmisítő”²⁴, tudományos-technikai-metafizikai gondolkodását, mely a modern technika korában a *Ge-stell* gépezetében csúcsosodik ki és érhető tetten, például akkor, amikor az embereket előbb szubjektummá, majd egy zakatoló hullagvár objektumává alakítják, méghozzá ilyen sorrendben.

Azonban – vethetnék ellenünk – az összes eddigi Selbét felvonultató mondatunkban sehol sem láttuk a „Selbe wie” alakzatát, így rész-egészre vonatkozó korábbi feltételezéseink megfenekleni látszanak. E szokatlan formula igyekezetünk ellenére, továbbra is inkább az összehasonlítás, analógia-gyártás szolgálatában állónak tűnik. Ezt az ellenérvet a német nyelv szabályszerűségei mellett az is gyengíteni látszik, hogy Heideggernél több ponton is láthatunk más szövegekben is hasonló alakzatot, és ez ott korántsem akadályozza meg őt abban, hogy a Selbe korábbi, általunk is elemzett értelmezéséhez kapcsolja az alakzatban szereplő Selbe szót. Részlet a már érintett 1944-45-ös *Feldweg-Gespräch*éből:

„A MŰVELT: [...] A kancsó ez alapján csak akkor önmaga, amikor ebben a bőségben nyugszik, és bizonyos módon Selbe, mint a szőlőtő és a napfény.

A BÖLCS: A kancsó nem csak egy bizonyos értelemben Selbe, hanem igazából a Selbe, ha megfontolja azt, amit a Selbigkeiről már mondtunk [azaz, hogy a Selbigkeit összetartozóság].” (GA 77: 135.)

Itt talán nehézkes volna azt állítani, hogy Heidegger vagy a beszélgetőpartnerek a „Selbe wie” alakzaton keresztül analógiába kívánják állítani a korszót/kancsót és tartalmának, a bornak eredetét, azaz a szőlőtövet, és az őt

---

²³ vö. „Aki a gondolkodástól építőjellegűt vár csalódní fog. [...] A gondolkodást egy szakadék választja el az Evangéliumok hegyi beszédétől.” (GA 98. 7.)

²⁴ GA 79. 9.

éltető és érlelő napfényt. Az itt mondottak intenciója sokkal inkább az említett jelenségek egy közös alapon való összetartozásának, azaz „igazából Selbe”-voltának rögzítésére irányul. Márpedig örökre kérdőjeles feltételezésünk szerint a brémai mondatéi is.

Igen ám, de lelkiismerettel nem hunyhatunk szemet afelett sem, hogy Heidegger 1948-ban Marcusénak szánt levelében – jóllehet csak részben – „ugyanezeket” a jelenségeket a „genauso” határozó-szóval kötötte össze. Annak kérdése, hogy mennyiben indokolt a Heidegger-levél „genauso”-ját és a *Brémai előadás* „Selbe wie”-jét egymás szinonimájaként kezelni, talán afele a kérdés felé kell hogy irányítson bennünket, hogy milyen összefüggések mutathatók ki a két ismertetett dokumentum között.

Mint ismeretes, Heidegger csak egy levelet írt Marcusénak a háború után, Marcuse második levele így örökre válasz nélkül maradt. Az a történelmi tény azonban, hogy a brémai előadások Heideggernek e fontos és párját ritkító levelezés és az eltiltás utáni első nyilvános előadásai voltak, továbbá az az erősen idézőjeles „hermeneutikai tény”, hogy a brémai előadások sorai – ahogy én számolom – legalább 17 fontos ponton vagy szóhasználatukban vagy gondolatiságukban kapcsolhatók Marcuse utolsó, Heideggerhez írott leveléhez (és további 10-ben az egész levelezéséhez), talán felkeltheti bennünk a gyanút, hogy Heidegger az említett előadássorozatban többek közt Marcuse szavaira, vádjaira is reflektálni szándékozott.

E gyanút erősítendő, azt javaslom, először is idézzük emlékezetünkbe Marcuse második és egyben utolsó levelének egy fontos szakaszát.²⁵ Marcuse itt azt a vádat fogalmazza meg Heidegger ellenében, hogy azzal, hogy „egyenlősíti” (ausgleichen) vagy „egy szintre hozza” a „zsidók kiirtását” a kelet-németek „kényszeres áttelepítésével”, vagy azt mondja, „a másik is ilyesmit csinált”, két ember közötti beszélgetés „logikus dimenzióján” túlrá merészkedik, ahol már nem lehetséges és szabad párbeszédet folytatni egymással. Marcuse levelében leginkább a különbségtevést, a különbség, az *Unterschied* észrevételét kéri számon Heideggeren, még hozzá azét, amely mögött az emberségesség-embertelenség (*Menschlichkeit-Unmenschlichkeit*) totális különbsége húzódik meg. Amennyiben igaz az a maradéktalanul soha nem igazolható feltételezésünk, hogy Heidegger többek közt Marcusénak is válaszol brémai előadásain és így azok „némi” túlzással Heidegger második, Marcusének szánt levelének is tekinthetők, akkor talán például az emberi-embertelenség és nem-emberiség megkülönböztetésére vonatkozó heideggeri igyekezetek,²⁶ vagy a Selbének az *Unterschied* visszatartásává, elrejtésévé, azaz

---

²⁵ Marcuse – Heidegger, 2004. 267.

²⁶ „Az ember egy teljesen más módon tartozik hozzá az [ki-elő-le-fel stb.] állítás-egészhez [*Ge-stell*], mint a gép. Ez a mód [az ember *Ge-stell*hez tartozásának módja]

Verhältnis-évé nyilvánítása,²⁷ mely talán Marcuse azon mondatára reagál, hogy „mi ezeket a viszonyokat [Verhältnisse] nagyon pontosan ismertük, talán jobban is, mint a németországi emberek”²⁸ (Marcuse), de a Selbe és az *Unterschied* szoros összetartozásáról és nem Gleiche-voltáról szóló, korábban elemzett töprengések is – jóllehet egy nagyobb távlatú „léttörténeti” gondolkodás részeként – e vád ellen (is) kívánnak védelmet nyújtani.

A „Selbe wie” választása ennek értelmében talán azon belátás következményének tekinthető, hogy a Marcusénak írt „genauso”-s mondat nem várt félreértésekre, félreértelmezésekre adott okot. Heidegger e belátás alapján a nagy plénum elé állva talán már úgy döntött, hogy még ha „bújtatottan” is, és továbbbonyolítva a helyzetet, miközben az idegeket (és érzelmeket) pattanásig feszíti, pontosítani próbálja Marcusénak írt és küldött mondatát. Ekkor fordul a *Ge-stell*-előadásra a „Selbe wie” alakzathoz, és látja el a soron következő előadásra félreértéseket tisztázni szándékozó megjegyzésekkel.

Hogy Heidegger mennyire tudatában volt annak, hogy mind a „genauso”-val, mind a „Selbe wie”-vel veszélyes vizekre evez, és provokációjának élett nem tompítja kellően, mondjuk a Selbe szó utólagos mély „gondolkodói” magyarázata,²⁹ ezt talán az is „bizonyítja”, hogy a második brémai előadás később, az 50-es években átdolgozásra kerülő változatában „Selbe wie”-s mondatunk első mondatrésze után kiteszi a pontot, és törli a Holokausztra, hidrogénbombára, kiéheztetésre vonatkozó mondatrészeket, így a „Selbe wie”-s alakzatot is.³⁰ A Heideggerrel szemben jóindulatú olvasó ebben a gesztusban alighanem a bűnbánat egy sajátos, még ha nem is frontális módját³¹

---

válhat embertelenné is (és azzá is vált). Ámde az *embertelen* [Unmenschlich] még mindig *emberi*-embertelen [Unmenschlich]. Az ember sohasem lesz gép. Az embertelen, de még emberi természetesen irtózatosabb, mert gonoszabb és végzetesebb mint az ember, amely már nem volna más, mint egy gép.” (GA 79. 37.)

²⁷ GA 79. 52.

²⁸ Marcuse – Heidegger 2004. 266.

²⁹ Kétségtelenül más kontextusban is kedvelt „időtöltése” volt Heideggernek, hogy előbb közönségét igyekszik meghökkenteni, majd a meghökkentőnek szánt mondatok elhangzása után, rendre azok „léttörténeti” magyarázatát próbálja prezentálni. Azonban sajnos az, hogy a tudatosság vagy éppen rendszeresség nyomait véljük felfedezni valakinél, még nem feltétlenül menti fel az illetőt. Például egy családon belül elkövetett fizikai erőszak vétke és következménye sem enyészik el azzal, ha bebizonyítjuk, hogy az illető már családon kívülieket is ütleget annak előtte, még-hozzá rendszeresen és módszeresen.

³⁰ GA 7. 16.

³¹ Az ilyen nyilvános és látványos és mindig utólagos bűnbánásokról Heidegger nem csak a Marcusénak címzett levelében (Marcuse – Heidegger 2004. 265.) beszél le-sújtóan. (GA 97. 250; 460.)

vélheti felfedezni. Éppúgy, ahogy a „genauso” „Selbe wie”-re „cserélése” esetében is.

Ám a kérdés eldöntését, hogy mennyiben egy „sajátos”, bizonyos nézőpontból végtelenül antiszociális, Heidegger szemében azonban „szabad”-nak tekinthető, mély gondolkodói „humor” mozgatja a szálakat, mondjuk a provokáció, de a szócserre vagy törlés mögöttit is, azt ehelyütt már végképp az olvasóra bíznom. Ehhez – feltételezés-tárunk „humoros” zárásaképpen – Heidegger egyik ritkaságszámba menő, 1945–46 körül a „humor”-ról íródo feljegyzését ajánlanám megfontolásra: „Hogy valaki humortalan [...] azt is jelentheti, hogy nála a humor nem közvetlenül mutatkozik meg, nevezetesen azért, mert egy gondolkodói magatartásban tisztán vissza van tartva. Talán ez a nem feltűnő humor az egyedül valódi humor. Ahol a humor hangos lesz, ott könnyen egy mély bizonytalanság kibúvójaként és elfátyolozásaként árulja el magát. Ezt a bizonytalanságot véli úgy e humor, hogy elkerüli. A láthatatlan humor vele szemben egyáltalán nem zuhan a bizonytalanba és a szorongatottba, mert ő a szabadság csendes virága. Ezért marad ritka. Még ritkábban ismerik fel. Azt, hogy a humornak *Selbé*-nek kell lennie, *mint*[wie] az egészséges búskomorságnak, csak kevés ember értheti.”[*kiemelés tőlem*] (GA 97: 182.)

MARTIN HEIDEGGER ÍRÁSAI

- GA 7 *Vorträge und Aufsätze*. 1936–1953. Szerk. F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2000.
- GA 11 *Identität und Difference*. Szerk. F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2006.
- GA 40 *Einführung in die Metaphysik. Sommersemester 1935*. Szerk. P. Jaeger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1998.
- GA 73.2 *Zum Ereignis-Denken*. Szerk. P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2013.
- GA 75 *Zu Hölderlin / Griechenlandreisen*. Szerk. C. Ochwadt, Klostermann, Frankfurt am Main, 2000.
- GA 79 *Bremer und Freiburger Vorträge*. Szerk. P. Jaeger, Klostermann, Frankfurt am Main, 1994.
- GA 81 *Gedachtes*. Szerk. P.-L. Coriando, Klostermann, Frankfurt am Main, 2007.
- GA 82 *Zweigenen Veröffentlichungen*. Szerk. F.-W. von Herrmann, Klostermann, Frankfurt am Main, 2018.
- GA 95 *Überlegungen VII–XI. (Schwarze Hefte 1938–39)* Szerk. P. Trawny, Klosterman, Frankfurt am Main, 2014.

- GA 96 *Überlegungen XII–XV. (Schwarze Hefte 1939–1941)* Szerk. P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2014.
- GA 97 *Anmerkungen II–V. (Schwarze Hefte 1942–1948.)* Szerk. P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2015.
- GA 98 *Anmerkungen VI–IX. (Schwarze Hefte 1948–1951.)* Szerk. P. Trawny, Klostermann, Frankfurt am Main, 2019.

TOVÁBBI IRODALOM:

- Di Cesare, Donatella (2016): *Heidegger, die Juden, die Shoah*. Klostermann, Frankfurt am Main.
- Fariás, Victor (1989): *Heidegger and Nazism*. Temple University Press, Philadelphia. (Fordította Burrell, Paul)
- Habermas, Jürgen (1992): *Work and Weltanschauung – The Heidegger Controversy from the German Perspective*. In. *Heidegger – A Critical Reader*. Szerk. Dreyfus, Harold és Hall, Harrison. Basil Blackwell, Oxford/Cambridge. 186-209.
- Lacoue-Labarthe, Philippe (1990): *Heidegger, Art and Politics – The Fiction of the Political*. Basil Blackwell, Oxford/Cambridge. (Fordította Turner, Chris)
- Lévinas, Emmanuel (1989): *As If Consenting to Horror*. *Critical Inquiry* 15/2. 485–88. (Fordította Wissing, Paula)
- Liotard, Jean-Francois (1997): *Heidegger and „the Jews”*. University of Minnesota Press, London/Minnesota. (Fordította Michel, Andreas és Roberts, Mark S.)
- Marcuse, Herbert – Heidegger, Martin (2004): *A Dialogue in Letters*. In. Marcuse, Herbert *Technology, War and Fascism*. Szerk. Kellner Douglas, *Collected Papers of Herbert Marcuse*, Vol. 1. Routledge, London/Washington, 263-267.
- Az eredeti német szöveg elérhető itt: <https://www.marcuse.org/herbert/pubs/40spubs/47MarcuseHeidegger.htm#hm1> (2020.01.13.)
- Platón (1998): *Gorgiász*. Atlantisz, Budapest. (Fordította Horváth J. és Péterfy J.)